

B. SZABÓ JÁNOS

A NYUGAT- ÉS DÉL-DUNÁNTÚL URAI A 10. SZÁZADBAN: KOPPÁNY *DUXTÓL BULCSÚ KARCHASIG*

KIVONAT: A magyar történetírás messzemenőkéig figyelembe vette, hogy a mai Dunántúl nyugati része a karoling Pannonia, a honfoglalás után is igazgatási egység maradt. A 10. század közepén Bulcsú karchas, a század végén egy Koppány nevű dux uralta a területet.

Bár Koppányt az 1910-es évek óta Árpád-házi fejedelemnek tekintik, ez a feltételezés az adatok hiánya miatt nem igazolható. Legalább ennyire valószínű, hogy Koppány Bulcsú családjához tartozott, és területük csak Szent István győzelme után került az Árpádok uralma alá.

KULCSSZAVAK: Bulcsú, Koppány, karchas, Árpád-ház, Pannonia a karoling korban, magyar honfoglalás

JÁNOS B. SZABÓ

THE RULERS OF WESTERN AND SOUTHERN TRANSDANUBIA IN THE 10 TH CENTURY: FROM KOPPÁNY *DUX* TO BULCSÚ *KARCHAS*

ABSTRACT: Hungarian historiography has seriously taken into account the fact that the western part of present-day Transdanubia remained a governmental unit of Carolingian Pannonia even after the Hungarian conquest.

In the middle of the 10th century, the area was ruled by *karchas* Bulcsú, and at the end of the century by a *dux* named Koppány.

Although since the 1910s Koppány has been regarded as a prince of the House of Árpád, this hypothesis is not proven due to a lack of data

It is at least as probable that Koppány belonged to the Bulcsú family, and that their territory came under the rule of the Árpáds only after the victory of St Stephen.

KEYWORDS: Bulcsú, Koppány, *karchas*, Árpád-dinasty, Carolingian Pannonia, Hungarian conquest

Árpád és utódai 10. századi Kárpát-medencei államának belső történései jószerével felderíthetetlen fehér foltot jelentenek magyar történetírás számára. Sajátos módon erről az ismeretszegény világról és a Dunántúl nyugati és déli részét

uraló két személyről Bulcsú karchaszról Koppány duxról rendelkezünk relatíve a legtöbb ismerettel.

Ez az a terület, amely kapcsán a 2018-ban megjelent Veszprémi-émlékkönyvbe írt tanulmányomban már felhívtam a figyelmet, hogy kiterjedése milyen figyelemre méltó, szívós állandóságot mutat a korszakban.¹ A Szőke Béla Miklós által készített legújabb térképen „Mosaburg grófság törzsterülete és vonzaskörzete” néven valószínűsíthető terület ugyanis meglehetősen egyezéseket mutat a középkori Zala és Somogy megyék együttes területével.² Ha pedig a Braslav sisciai dux Dráva–Száva közti territóriumát is hozzá számítjuk – s ezt bizton tehetjük, mivel a honfoglalók támadásának hajnalán Arnulf az ő gondjaira bízta Mosaburgot is³ –, tulajdonképpen különböző időmetszetekben újra és újra kirajzolódik egy olyan uralmi terület, amihez „Somogy és Zala megyék mellett ugyanis hozzá kell még számítanunk a Drávántúl nyugati részének a Szávaig terjedő területét (azaz a későbbi Varasd és Körös megyéket, valamint egy keveset Zágráb megyéből is)”,⁴ melynek nem csak a honfoglalók általi meghódításáról nem tudunk lényegében semmit,⁵ de biztosnak tűnik, hogy a honfoglalók általi benépesítése is csak igen részlegesen – főként a Balaton-partvidéki medencék-re koncentrálva – történt meg.⁶ Ezt a térséget, úgy tűnik, jobbra nem lakták a honfoglalók – sőt, a terület jó részét a honfoglaláskor régészete a lelethiány miatt egyszerűen lakatlannak véli⁷ –, ugyanakkor egyes részei mind a késő Ka-

1 B. Szabó 2018.

2 Hóman 1912, 95; Bogát és Bulcsú feltételezett szállásairól: Györfly 1970a 217–219; 222–223; Szőke 2014, 10.

3 Szőke 2010, 12.

4 Zsoldos 2010, 305.

5 Ez egy olyan területen, ahová Zágráb kivételével még Anonymus képzelete sem „vezetett” honfoglaló hadjáratokat, amint azt már Györfly György is megállapította: „a nemzeti hagyományokat őrző Anonymus a Komárom—Veszprém—Bodrog—Csanád—Zaránd és Doboka vonalától nyugatra és délre eső területek hagyományanyagát nem jegyezte fel” (Györfly 1958, 31.). A régészet eredményeinek fényében azonban ma már akár az is megkockáztatható, hogy ez esetben talán nem is nagyon voltak feljegyezni való nyugat-dunántúli hagyományok a foglalásról – esetleg azon kívül, hogy a Bulcsú vezette honfoglalók „Zalában a Balaton tó környékén” találnak maguknak otthont (Kézai 2004, 104.).

6 A hazai honfoglaláskoros régészet által megfogalmazott, úgynevezett „Dunántúl jelenséghez”: Mesterházy 2002; Langó–Siklósi 2013.

7 Révész László szerint „a Dunántúl Vörs–Kaposvár vonaltól DNy-ra eső részéről egészen

roling korban, mind a kora Árpád-korban a Kárpát-medence területének egyik legsűrűbben lakott és gazdaságilag az egyik legprosperálóbb térségeiként tűnnek a szemünk elé,⁸ melyben bizonyos egyházi intézmények esetében ténylegesen is számolni lehet valamiféle folyamatossággal a honfoglalás előtti és a keresztény magyar királyság megalapítása utáni korszak között.⁹

Ennek az óriási kiterjedésű territóriumnak – melyet Szabados György a későbbi megyétől való megkülönböztetésképpen Ős-Somogynak nevezett el¹⁰ – a birtoklása, vagy legalábbis ellenőrzése, nyilván komoly hatalmi súlyt adott az ehhez szükséges ranggal, befolyással rendelkező személyeknek, akár a magyar fejedelemség harmadik főméltóságáról, az egykori Karoling-határtartomány népességét ellenőrző Bulcsú *karchaszról* legyen szó, akár Géza fia István *rexről*, aki észak-dunántúli patrimoniuma mellé elsőként épp eme Ős-Somogy feletti hatalmat szerezte meg.

A térség élén álló két jelentős személyről nemrégiben új feldolgozások születtek: Bulcsúról Bácsatyai Dániel készített kismonográfiát,¹¹ Koppány esetében pedig Szabados György foglalta össze két ízben is igen részletesen a rendelkezésünkre álló ismereteket.¹² Így most csupán két új szempontot, illetve historiográfiai kérdést kívánok felvetni. Ugyanis egyik szerző sem vette igazából górcső alá Bulcsú és Koppány lehetséges kapcsolatát, illetve Bulcsú nemzetségének lehetséges honfoglalás előtti kapcsolódását a Kárpát-medencéhez.

Szabados az egészen a reneszánszig visszanyúló historiográfiai hagyomány ismertetésével és értékelésével ugyan nagy alapossággal taglalja Koppány

a 11. század végéig egyetlen temetőt sem ismerünk. E sűrű erdővel borított terület lakatlan lehetett (az volt már az avarok idején is)” (Révész 2015, 49.). A ritkán lakott, erdős vidékek jellegéhez jól illlett a középkori Szlavónia sajátos adófajtája, a *maturina*, a nyestbőr adó, amit azonban a 11. század végétől kezdve a Magyar Királyságban már bizonyosan pénzben szedtek: Weiss 2010.

8 Költő-Szentszéki, 1996; Szőke 2014, 55–104; Romhányi 2015, 46.

9 Tóth 1999, különösen 31–36. o.; a Győr nembeli Atha (Ottó), somogyi ispán és nádor 1061-ben Szent Jakab hegyén alapította monostorát, ahol korábban már állt egy templom, amely „szerfölött régisége és elhanyagoltsága miatt már pusztán állt” (Kumorovitz 1964, 53.).

10 Szabados 2009, 39; Zsoldos a „nagy” Kolon megye területét 28734,5 km²-re becsülte (Zsoldos 2010, 306.).

11 Bácsatyai 2024.

12 Szabados 2011, 240–279.

és apja, Tar Zerind lehetséges Árpád-házi származását, más vélekedésnek azonban elég kevés figyelmet szentel: csupán Nagy Géza egyik 1914-es cikkére utal, amelyben az idézett szerző érintőlegesen szólt csupán a kérdéséről.¹³ Ám már ezzel is jóval messzebbre jutott a probléma plurális szemléletében, mint nagynevű elődje, Györffy György. Ő 1970-es alapvető tanulmányában az ellenvélemények historiográfiájának mellőzésével egyszerűen leszögezte, hogy „a magyar történeti irodalomban ma uralkodó az a nézet, hogy Koppány az Árpád-ház tagja volt és Géza fejedelem halála után a seniorátusi trónöröklés jogán tartott igényt a trónra, a levirátus jogán pedig Géza özvegyére” – Karácsony János egy 1906-os cikkére visszavezetve ezt az elképzelést.¹⁴

Koppány „Árpád-házisága”, amely ma megkérdőjelezhetetlennek tűnő tudományos állításnak tűnik, azonban korántsem volt mindig vitathatatlan tény a magyar medievisztika számára. Úgy tűnik, hogy a fordulat e téren – mint oly sok más esetben is – nagyjából az első világháború időszakában ment végbe.

1877-ben Szabó Károly szerint Koppány még csupán „a hét nemzetségfőnök egyikének utódja” volt,¹⁵ s azt is leszögezte, hogy „Koppánynak Saroltával vagy Istvánnal való rokonsága, mi nélkül az „incestuosum connubium” nem gondolható, semmi legkisebb adattal nem támogatható”.¹⁶ (Szabó egyszerűen koholt vádnak, egyfajta 11. századi „karaktergyilkosságnak” minősítette a Koppány ellen felhozott vádakat.) Hasonlóképpen bizonytalanul fogalmazott Koppány családi hátterét illetően Pauler Gyula is: „a felkelés vezére Koppány volt, a tar Szerind fia, alkalmasint valamely nem vezére, talán István rokona”.¹⁷

Később azonban már több kutató is – bár továbbra sem foglaltak mind egyértelműen állást –, mégis azt valószínűsítette, hogy Koppány meglepő módon inkább Bulcsú leszármazottja lehetett. Marczali Henrik szerint: „meglehet, hogy Árpád véreből való volt, valóbb színű, hogy valami más híres vezérnek, talán Bulcsúnak volt rokona. Erre mutat legalább az a vidék, mely zászlaját kö-

13 Szabados, 246. 785. j.

14 Györffy 1970, 5-30.

15 Szabó 1877, 419.

16 Szabó 1877, 420. 4. j.

17 Pauler 1893, 33; Karácsonyi 1904, 14-16.

vette, a Balaton melléke, a hol a híres karkhásznak törzse táborozott”.¹⁸ Fehér Géza már 1908-ban eljutott oda, hogy feltegye: „Koppánynak és Géza özvegyének tehát ugyanazon nemzetséghöz kellett tartoznia. Mivel pedig Koppány «herczegsege, ducatusa» a Balaton mellékén volt, Kál és Bulcsu karchasok fedelmi nemzetségéből kellett származnia és pedig — úgy látszik — a Bulcsu apjának megtett Bogát «rex» ágából, tekintve a somogy-megyei Bogát nevű pusztákat, míg az erdélyi Gyulák egy másik ágból valók voltak”.¹⁹ Hóman Bálint 1912-ben, *A honfoglaló törzsek megtelepedése* című tanulmányában pedig még ennél is messzebb ment: „Bulcsutól származtatta magát egy nemzetség, melyet forrásaink hol Lád-nak, hol Vérbulcsunak neveznek. Birtokai azon a vidéken terültek el, a hova a Krónika szerint Bulcsu telepedett. Nevezetes tagjai közé tartozott Bulcs csanádi püspök. A helységneveket is segítségül hiva, Kál emléket a tiz zalamegyei Kál község, fiáét, Bulcsuét Somogy és Zala falvai tartották fenn, míg az Anonymus említette Bogát idetartozását a somogyi Bogát falu igazolja. *A harmadik törzs, melynek fejei a X. században az egyik főbirói (karkhasz), méltóságot viselték, a későbbi Zala, somogy, Veszprém megyék területén telepedett le.* E törzs főnökei nagy szerepet játszottak a X. században, a mi első sorban a geográfiai elhelyezkedés következménye volt, a mennyiben a törzs szálláshelye gócpontja a Német-, Olasz- és Görögország felé vezető hadi utaknak. Bulcsu törzsét uralta a Rába völgyén nyugatra, a Drávavölgyön Olaszország felé s a valkói sikon, a Száva völgyén Bizáncz felé vivő ut. Nagy valószínűség mutat arra, hogy Koppány, a somogyi vezér, kit Szent István vert le, a karchászok utóda s ennek a törzsnek vezére volt. A Vérbulcsu (Lád) nemzetség birtokainak aránylag csekély kiterjedése azt bizonyítja, hogy itt birtokvesztésnek, konfiskálásnak kellett történnie, miként az Ajtony javaival is megtörtént.”²⁰

Ez a nézet ritka kivételként a mai szerzők között csak Tóth Sándor Lászlónál bukkan fel.²¹ Ám jól jelzi a kérdés bonyolultságát, hogy Zsoldos Attila egy 2010-es munkájában a saját „óriás-vármegyék” keletkezéséről alkotott teóriáját

18 Marczali 1895, 233.

19 Fehér 1908, 154.

20 Hóman 1912, 95.

21 Tóth 2010, 243–244.

és Koppány „Árpád-háziságát” szemmel láthatóan ellentmondásosnak látta, s ezért ismételtlen magyarázatra szorulónak tartotta az általa alkotott mintázatba illő, nem az Árpád-háziak kezén lévő, egy törzsi terület sajátosságait mutató Somogy–Kolon óriásvármegye esetét.²²

Mi történhetett 1912 után a hazai történettudományban, hogy szinte nyom nélkül tűnt el szem elől egy, jelentős kutatók által képviselt álláspont, ami érvként a két személy által kormányzott terület és a Vérbulcsú (Lád) nem birtokainak állandóságán nyugodott? Hogyan sikerült radikálisan megcáfolni ezt a következtetést? Talán új forrásokra bukkantak a kutatók? Nos, nem.

1913-ban jelent meg Balogh Albin cikke a Katolikus Szemlében, Egy-két szó a Koppány-féle lázadásról címmel.²³ Ebben azt fejtegette, hogy „a krónikák szerint, Koppány Tar Zerind fia. Ugyancsak a krónikák és egyéb följegyzések más Tarról, Szárról (calvus) is beszélnek ... Erről a Tar (Calvus) Lászlórol mindenki elfogadja, hogy az Árpádházból származik. Igaz ugyan, hogy ebből még teljesen nem lehet bebizonyítani Koppánynak Árpádtól való leszármazását, de mindenesetre gondolkodóba kell, hogy ejtsen a korban és körülményekben való megegyezés az ugyanolyan jelzővel föl-ruházott Árpádházi herceggel.

Egy újabb körülmény még jobban kedvez annak a fölfogásnak, hogy a Koppány-féle lázadás voltaképpen trónörökösödési ügy volt²⁴ ... Itt azonban nehézség merülhetne föl, hogyan lehetett vezér Koppány már Géza idejében is, ha Árpádházi lett volna? A hely maga, ahonnan a mozgalom kiindult, a karchas Bulcsu területére mutat. Marczali csakugyan ezt tartja valószínűnek²⁵ – S itt következett az a Balogh-féle „huszárvágás”, amellyel látszólag egycsapásra úrrá lett a történeti források hiányán:

„Itt azonban talán arra a szempontra lehet fölhívni a figyelmet, hogy Géza fejedelem előtt abban az időben kitűnő példa-kép állott. I. Ottó, a nagy német császár úgy oldotta meg a német nemzet egységesítését, hogy a széthúzó fejedelemségeket legyőzésük után, rokonaira ruházta. ... Gézáról tudjuk,

22 Zsoldos 2010, 305., 310.

23 Balogh 1913, 844–850.

24 U. o. 846.

25 U. o. 847.

hogy ő trónralépése idején követséggel tisztelte meg Ottót, akinek nagy sikerei az ő lelkét aligha hagyták érintetlenül. Hiszen a középponti hatalom hanyatlása, a törzsekre bomlás, széthúzás vitte a magyarságot a 955-iki katasztrófához és verte vissza a Balkánról is. Az egység gondolata, ezzel a nemzet talpraállítása, megerősítése lebeghetett Géza szeme előtt is. S ennek megvalósításához «véres kézzel» látott. Minden állást, méltóságot meg nem szüntethetett egyszerre, ha mindjárt a vezérek egyikét-másikát el is tette láb alól, hiszen «severius et crudelius potentialiter in suos» bánt a magyarokkal — aligha csak a köznéppel — hanem állásukat rokonaira, családjá tagjaira ruházta. ... Ennek alapján következtethetünk arra, hogy Géza a karchas méltósággal is hasonlóan járt el: Tar Zerindre, avagy egyenesen fiára, Koppányra bízta s így családjá egyik tagjával, avagy mondjuk, egyik rokonával töltötte be. Ez valóságos hercegséget jelent, ami ugyancsak emelhette Koppány önértetét, másrészt meg nagy hatalmat juttatott kezébe.”

Még ha időről időre akadt is egy-két kétkedő,²⁶ a kör szemmel láthatóan bezárult: ez a minden konkrét adatot nélkülöző „hipotézis” tette lehetővé, hogy a kérdéssel foglalkozó középkorkutatók a továbbiakban minden különösebb aggály nélkül a Koppány-féle házassági ajánlattal bizonyíthassák a levirátus létezését az Árpád-házban, amelyre visszautalva ugyanakkor igazolni lehetett Koppány Árpád-házi mivoltát is.²⁷

Karácsony János már 1913-ban magának követelte – méghozzá joggal – az Árpád-házi teória alkotójának elsőbbségét,²⁸ s mivel a Magyar Történet megírásakor a nagy tekintélyű Hóman Bálint is megváltoztatta véleményét e kérdésben,²⁹ 1938-ban Deér József már a világ legtermészetesebb módján nyilatkozta azt, hogy a „legnagyobb vetélytársától, Bulcsú horkától megszabadulva Géza vezér maga állított hadnagyot a dunántúli horkatörzs élére, rokonának Tar Szerindnek, Koppány apjának személyében”.³⁰

26 Tóth 1947, 35-36; Mezey 1964, 189; Kosztolnyik 1981, 4; Berend 2019, 99; 102.

27 Berend 2019, 102.

28 Karácsonyi 1913.

29 Hóman 1935, 177.

30 Deér 1938, 67.

A máig szilárd „common opinion” ellenére azonban az újabb vizsgálatok továbbra sem erősítik ezt a feltételezést. Bagi Dániel nagyszabású közép-európai komparatív vizsgálatai rámutattak, hogy még a dinasztiakon belüli viszályok esetében – a korábbi, gyakran felületes szemlélők benyomásai dacára – sem lehet minden gyanúba fogható eseményt a seniorátus rendszeréből levezetni: kiskorú trónörökös esetében első lépésként ugyanis a gyámság megszerzése is igen vonzó lehetőség volt – és nem csak a rokonság tagjai számára. (Akár a főhatalom megszerzése felé vezető úton is.)³¹ Márpedig István hivatalos nagykorúsítása előtt, Koppány és Sarolt házassága épp ezt a helyzetet idézte volna elő Koppány és István számára.

Figyelemre méltó, hogy a magyarországi Árpádokkal párhuzamosan regnáló, steppei eredetű, az oguz törökök közé tartozó Szeldzsuk–dinasztia birodalmában a kiskorú szultánok mellé állított, nem a dinasztiából származó, úgynevezett „atabégek” pontosan úgy jártak el, ahogy a beszámolók szerint Koppány kívánt fellépni: igyekeztek feleségül venni a kiskorú uralkodó anyját, így nem pusztán gyámként, hanem immár mostohaapaként kormányozhattak helyette. (A részekre bomló birodalomban, a kései Szeldzsuk szultánok mellett pedig számos országrészen a hatalom rendre átcsúszott az így létrejövő, néhol meglepően hosszú életű „atabég”dinasztiák kezébe.)³² Hogy ez a politikai konstrukció mennyire elterjedt volt a steppei világban, az már a 19. századi magyar tudomány számára sem lehetett titok, Vámbéry például az 1874-ben kiadott Bokhara történetében részletesen ecsetelte, hogy így jutott a Szarmarkand feletti uralomhoz Muhammad Sajbáni kán is.³³

A kifogásolt és elítélt házassági ajánlat sem kínál biztosabb fogódzót, hiszen mint azt Dóry már 1938-ban jelezte: „ha a krónikás az incestuosum connubium alatt csakugyan vérfertőző házasságot kívánt érteni, a szöveg csak úgy volna értelmezhető, hogy Koppány Géza özvegyének vérrokona volt. Az incestuosum connubium kifejezést azonban nem szükséges feltétlenül vérfertőző házasságra

31 Bagi 2017, 269-292; Bagi 2018.

32 ATÁBAK – Encyclopaedia Iranica (<https://www.iranicaonline.org/articles/atabak-turkish-atabeg-lit>) Letöltve: 2024. július 3.

33 Vámbéry 1873, 43–46.

magyarázni; jelenthet az általában meg nem engedett, tehát sógorsági viszonyban levők közti házasságot is. Az is feltehető, hogy Koppány Gézának volt vérrokona, s így özvegyével sógorsági viszonyban állott”.³⁴ Azaz e fogalom alapján a tilalom alá eső lehetséges rokoni kapcsolat (vagy kapcsolatok) iránya valójában eldönthetetlen.

Györffy György rendkívül nagy súlyt helyezett Koppány „dux” titulására is, amely az ő elmélete szerint csak az Árpád-házi hercegeket illette volna meg. Ám Molnár Péter páratlanul alapos elemzése nemrégiben kimutatta, hogy ez a fogalom korántsem kapcsolódott kizárólagosan az Árpád-házhoz a korai magyar történetírásban.³⁵

További támpontként azonban még mindig felmerülhet a Koppány és Bulcsú által birtokolt/uralt terület azonossága, melyet a jelenkori kutatók közül Szabados György a tágan értelmezett Ó-Somogy fogalom megalkotásával, indirekt módon, 2009-ben még maga is elismert.³⁶

A saját analogikus vizsgálataim alapján pedig elég nehezen tartom elképzelhetőnek, hogy Balogh 1913-as felvetése – miszerint Géza „mindjárt a vezérek egyikét-másikat el is tette láb alól” – valóban megtörténhetett volna az uralkodó dinasztia és a limitált számú államalkotó törzsek/nemzetségek kettősén nyugvó, alapvetően duális steppeállami struktúrában, amilyennek az Árpádok állama tűnik a 10. század végéig – még a töredékes források alapján is.³⁷

Ezekben ugyanis épp azon alapult a tartós hatalommegosztás, hogy az ilyen típusú steppeállamokban az államalkotó törzsek/nemzetségek egymással szövetségben álltak ellen az uralkodó dinasztiaiák túlhatalmi törekvéseinek³⁸ –, így ebben a rendszerben nem nagyon lehetett egyenként „levadászni” egy-egy főszereplőt, hacsak az az uralkodóval szembekerülve meg nem sértette a fő po-

34 Döry 1938, 561-562; Fügedi Erik szerint a középkor későbbi századaiban házasság szempontjából nőágon negyedízigen volt tiltott a rokonság. (Fügedi 1980, 368.) Berend Nóra azonban azt is jelezte, hogy ez a tiltás 1215 előtt hetedízigen érvényes volt! (Berend 2019, 102.)

35 Molnár 2023, 193-331.

36 Szabados 2009, 39; V. ö. Szabados 2011, 246. 785. j.

37 B. Szabó 2016; B. Szabó–Sudár 2021, 137-162.

38 B. Szabó 2016, 367–368.

litikai aktorok által közösen elismert szokásrendet. De még egy-egy ilyen esetben sem csorbultak alapvetően a megbüntetett törzs/nemzetségfő törzsének/nemzetségének jogai, amelynek élére az ott szokásos vezető nemzetség egy másik tagja került. Az Árpádok számára tehát lehet, hogy politikailag hasznos, de a közös normarendszer szempontjából a többi államalkotó nemzetség számára még elfogadhatatlanabb lett volna egy ilyen akció az után, hogy épp egy közös törzsszövetségi hadjáratban vesztette életét Bulcsú, a nemzetség vezére.³⁹

Ezért is lehetnek érdekesek azok a sajátos jegyek, amelyek Koppány lehetséges őseit, Bulcsút megkülönböztetik a honfoglaláskor többi szereplőjétől. Ilyen az a kései lejegyzésű hagyomány – vagy magyarázat – miszerint a vezér nagyapja még „hunként”, ott harcolt „Krimhild csatájában”, s az ő végzete szülte azt a kegyetlen bosszúvágyat, mely leszármazottját még a 10. század közepén is fűtötte, s amivel kiérdemelte volna a Vérbulcsú nevet.⁴⁰ Azaz Kézai művében, ha áttételesen is, az Abák mellett Bulcsú „hun” őse révén kerül szóba egyedül egy nemzetség korábbi Kárpát-medencei jelenléte. Azaz a gesztairónak hallgatólagosan be kellett sorolnia a nemzetséget vagy a vereség után helyben maradók, vagy a Csabával keletre menekülő és a Csaba-leszármazott Edöménnel a honfoglalókkal együtt visszatérő kelet-európai „hunok” körébe. Érdemesnek tűnik így felvetni azt a lehetőséget, hogy Bulcsú családjának valóban a későavar-korra visszanyúló gyökerei voltak a Kárpát-medencében, s esetleg Anonymus „kumánjaihoz” hasonló módon a Kárpátoktól keletre csatlakoztak Álmos és Árpád népéhez.

Amennyiben Koppány is e nemzetség tagja lett volna, úgy az sem túlságosan meglepő, hogy a neve/címe esetében épp a későavar-korból is ismert qapqan/kapaan méltóságnév merült fel, mint etimológiai forrás: a capcanus ugyanis a frank uralom kezdetén a frank uralom alá került, hunnak nevezett népesség vezetőjeként Carnuntum és Savaria vidékére költözött népével.⁴¹

39 Bácsatyai 2024, 48–53; 112–137.

40 Kézai 2004, 104.

41 Balogh 2017, 235–237; Német 1991, 82; Ligeti 1986, 146. A 19. században Kazahsztánban gyűjtött török névanyagban pedig megtalálható a magyar Koppány név egy közeli párhuzama, az 'erős', 'győztes' jelentéssel bíró Qupa/Qopa és Qupan/Qopan név is, Rásonyi–Baski 2007, II. k. 473.

Ahogy azt már korábban is jeleztem, az továbbra is megválaszolandó kérdés, hogy vajon Kál, majd Bulcsú *karchasz* játszhatott-e hasonló szerepet a nyugati határvidékén élő hódoltatott népek fölött, mint később az adószedéssel megbízott, egyfajta helytartói funkciót is ellátó *sihna*-k a Kara Kitáj Birodalomban, vagy a *daruga*-k és a *basqaq*-ok a Mongol Birodalomban. Kál és Bulcsú *karchasz* címének megfeleltetett *Harka* terminusban⁴² ugyanis jó eséllyel az iráni nyelvekből – mint például a párthus és szogd – ismert adó szó rejtőzhet, amelyből a későbből oly jól ismert oszmán kori harács kifejezés is származik.⁴³

A rendelkezésünkre álló töredékes információk alapján megállapíthatjuk, hogy a Bulcsú *karchasz* által és a Koppány dux (sőt már az apja) által uralt terület lényegében egybeesett, s a források tudósításai nem szolgáltatnak nyomós okot arra, hogy kizárjuk annak lehetőségét, hogy e területi egybeesésből következően Koppány Bulcsú leszármazottja vagy oldalági rokona lehetett. Koppány „közismert” Árpád-házi rokonságára ugyanis egyetlen direkt utalás sincs a forrásokban, s minden erre vonatkozó 20. századi tudósi spekuláció elég gyenge lábakon áll.

42 Gyóni 1943, 66-67.

43 Biran 2005, 120–121. o; Vásáry 1976; Vásáry 1978; Schwartz 2003. Az utóbb lehetőségre egy „Afrikaans” nicknevű fórumozó hívta fel a figyelmet az Index fórumán, amit ez úton is köszönök neki.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bácsatyai 2024.** Bácsatyai Dániel: *Bulcsú*. Corvina, Budapest, 2024.
- Bagi 2017.** Bagi Dániel: *Diviso regni Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2017.
- Bagi 2018.** Bagi Dániel: Szeniorátusi trónöröklés vagy harc a gyámi pozícióért? Adalékok Béla herceg és I. András vitájához. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek: Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2018. 24-36.
- Balogh 1913.** Balogh Albin: Egy-két szó a Koppány-féle lázadásról. *Katolikus szemle*, 27. (1913) 844–850.
- Balogh 2017.** Balogh László: Megjegyzések a Kárpát-medence 9. század eleji történelméhez. In: Takács Melinda (szerk.): *Az Alföld a 9. században II.: válogatás „Az Alföld a 9. században II. - Új eredmények” című konferencián 2014. május 21-23. között elhangzott előadások anyagaiból (MTA SZAB Székház, Szeged)*. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Szeged, 2017.
- Berend 2019.** Berend Nóra: Koppány és a szent jobb: Szent István-legendák nemzetközi keretben. In: Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt (szerk.): *Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére*. FIKP „Magyarország a középkori Európában” és a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke, Szeged–Debrecen, 2019. 98-112.
- Biran 2005.** Michal Biran: *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World* [Cambridge Studies in Islamic Civilization] Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Deér 1938.** Deér József: *Pogány magyarság keresztény magyarság*. Nyomtatta a K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

- Döry 1938.** Döry Ferenc: Szent István családi története. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. 2. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938, 561–562.
- Fügedi 1980.** Fügedi Erik: Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez. *Ethnographia*, 91. (1980) 361–371.
- Gyóni 1943.** Gyóni Mátyás: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. [Magyar-görög tanulmányok 24.] Pázmány Péter Tudományegyetem Görög Filozófiai Intézet, Budapest, 1943.
- Györffy 1958.** Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzs-től az orszáig. 1. rész. *Századok*, 92. (1958) 1–4. sz. 12–87.
- Györffy 1970a.** Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeologiai Értesítő*, 97. (1970) 2. sz. 191–242.
- Györffy 1970b.** Györffy György: Koppány lázadása. In: Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári Évkönyv* 1. Kaposvár, 1970, 5–30.
- Hóman 1912.** Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. *Turul*, 30. (1912) 3. sz. 89–114.
- Hóman 1935.** Hóman Bálint: *Magyar történet* I. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.
- Karácsonyi 1904.** Karácsonyi János: *Szent István király élete*. Szent István-Társulat, Budapest, 1904.
- Karácsonyi 1913.** Karácsonyi János: Még egy szó Koppány lázadásáról. *Katholikus Szemle* 27. (1913) 10. sz. 1064–1068.
- Kézai 2004.** Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Fordította Bollók János. Utószó és jegyzetek: Veszprémy László. Osiris, Budapest, 2004.
- Kosztolnyik 1981.** Kosztolnyik Zoltán: *Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and Their Relations with Rom*. East European Monographs, Boulder, 1981.
- Költő–Szentpéteri 1996.** Költő László – Szentpéteri József: A Vörs-Papkert „B” lelőhely 8–9. századi temetője. In: Költő László – Vándor László (szerk.): *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár–Zalaegerszeg*, 1996. 115–121.

- Kumorovitz 1964.** Kumorovitz Lajos Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. „Pest” legkorábbi említése. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 16. (1964) 43-84.
- Langó–Siklósi 2013.** Langó Péter – Siklósi Zsuzsanna: 10. századi temető Balatonújlak–Erdő-dűlőn. In: Révész László – Wolf Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3] Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Szeged, 2013, 143–160.
- Ligeti 1986.** Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Manaster Ramer 2023.** Alexis Manaster Ramer: L'affaire d'un chargé? Ghuzz <kwdrkyn> 'deputy (of any ruler or chieftain)' ≠ Qarluq/Uyyur Kül Erkin 'epithet of a supreme ruler'. *Journal of Old Turkic Studies*, 7, (2023) 2. sz. 506–533.
- Mesterházy 2002.** Mesterházy Károly: Dunántúl a 10. században, *Századok*, 136. (2002) 2. sz. 327–340.
- Mezey 1964.** *Képes Krónika*. A krónika latin szövege. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Mezey László. Budapest, 1964.
- Molnár 2023.** Molnár Péter: *Kézai Simon „hun–magyar alkotmánytana*. Hun- Ren Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2023.
- Nagy 1908.** Nagy Géza: Szent István vérsége s a magyar külföldi kútforrások. *Turul*, 26. (1908), 11-24; 110-122; 145-157.
- Németh 1991.** Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Pauler 1893.** Pauler Gyula: *A magyar nemzet története 1301-ig*. I. Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest, 1893.
- Rásonyi-Baski 2007.** Rásonyi László – Baski Imre: *Onomasticon Turcicum I-II*. k. Indiana Univ. Denis Sinor Inst. for Inner Asian Studies, Bloomington, Ind, 2007.
- Révész 2015.** Révész László: A régészeti hagyaték és a nyelvészeti kutatások kapcsolatai a 9–11. századi Kárpát-medencében (szemelvények) In: Hoff-

- mann István–Tóth Valéria (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok*, 11. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015, 45-54.
- Romhányi 2015.** Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. *Történelmi Szemle*, 57. (2015) 1. sz. 1-49.
- Schwartz 2003.** Martin Schwartz: The xarj Taxation and the Pahlavi Document Berk. No. 27. Part III:2 In: G. Azarpay, K. Martin, M. Schwartz, and D. Weber (eds.): *New Information on the Date and Function of the Berkeley MP Archive*, *Bulletin of the Asia Institute* 17 (2003 [2007]), 17–29.
- Szabados 2009.** Szabados György: Koppány – a megismerhetetlen Árpád-házi nagyúr. *Valóság*, 52. (2009) 5. sz. 30-59.
- Szabados 2011.** Szabados György: *Magyar államalapítások. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011.
- B. Szabó 2016.** B. Szabó János: Árpád honfoglalóinak 9–10. századi hatalmi szervezete steppetörténeti párhuzamok tükrében. *Történelmi Szemle*, LVIII (2016) 3. sz. 355–381.
- B. Szabó 2018.** B. Szabó János: Koppány népe, hej! Symigtől, Symegig, Koppány duxtól Bulcsu karchaszig – kései széljegyzetek a „Somogy-vitához”. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek: Tanulmányok Veszprény László tiszteletére*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2018. 18-23.
- B. Szabó–Sudár 2021.** B. Szabó János–Sudár Balázs: *Az Árpád-ház nyomában*. Budapest, 2021.
- Szabó 1877.** Szabó Károly: *A vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig*. Ráth Mór, Budapest, 1877.
- Szőke 2010.** Szőke Béla Miklós: Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit. *Anteus: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31–32. (2010) 9-52.
- Szőke 2014.** Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében: a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása*. [Szerk. Gergely Katalin, Ritoók Ágnes]. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2014.

- Tóth 1947.** Tóth Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán. *Századok*, 81. (1947) 1-10. sz. 23–94.
- Tóth 1999.** Tóth Endre: Szent Adorján és Zalavár. *Századok*, 133. (1999) 3–40.
- Tóth 2010.** Tóth Sándor László: *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században.* Historiantik Könyvesház, Budapest-Szeged, 2010.
- Vámbéry 1873.** Vámbéry Ármin: *Bokhara története.* 2. kötet. Budapest, 1873.
- Vásáry 1976.** *Vásáry István: The Golden Horde Term “Daruğa” and its Survival in Russia.* *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30. (1976) 187–197.
- Vásáry 1978.** Vásáry István: The Origins of the Institution of Basqaqs. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32. (1978) 201–206.
- Weiss 2010.** Weiss Boglárka: Királyi adók Szlavóniában a középkor első felében (11–14. sz.). In: Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely (szerk.): *Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004).* Pécsi Tudományegyetem BTK, Pécs, 2010, 125–136.
- Zsoldos 2010.** Zsoldos Attila: A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban. (Az „óriás” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése.) In: Hermann István – Karlinszky Balázs. (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* [A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22.] Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár–Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2010, 299–318.